

درس ۲ روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

(۱) مهم ترین رسالت یک مورخ چیست ؟

مهم ترین هدف از طراحی و تنظیم این درس، آشنایی شما دانش آموزان با شیوه های سنجش اعتبار شواهد و مدارک تاریخی است. **ج۱** مهم ترین رسالت مورخان، تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته است. انتظار می رود پس از پایان این درس بتوانید با اصول مقدماتی روش های اعتبارسنجی منابع و اخبار تاریخی آشنا شوید و فعالیت های مربوط به آن را انجام دهید.

فعالیت ۱

فکر کنیم و پاسخ دهیم

در درس اول آموختید که کارآگاه برای روشن شدن ابعاد جرم، نیازمند شواهد و مدارک است. به نظر شما آیا کارآگاه بعد از یافتن مدارک و اسناد، آنها را به یکباره تأیید می کند یا آنها را با دقت، آزمایش و بررسی می کند؟ مثلاً برخی از مدارک را به آزمایشگاه می فرستد، یا اثر انگشت را بررسی می کند و ده ها اقدام دیگر...
 — به نظر شما این اقدامات تا چه میزان ضروری و مهم است؟ بحث کنید.

در گذشته، مورخان برای تشخیص و تعیین اصالت اخبار و اسناد (شواهد و مدارک) یک رویداد تاریخی، روش ها و فنونی را به کار می گرفتند. برخی از این روش ها حتی تا به امروز نیز معتبرند. با ابداع روش های جدید علمی در سده های اخیر، مورخان نیز روش ها و ابزارهای جدیدی را برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی به خدمت گرفتند. در این درس، با توجه به اهمیت این بخش از کار مورخان، به برخی از این روش ها و معیارها می پردازیم.

فعالیت ۲

تأمل و تبیین کنیم

فرض کنید خبری را در رسانه ای و یا از زبان برخی افراد می شنوید یا می خوانید. این خبر ممکن است یک مسئله اقتصادی، فرهنگی و یا موضوع دیگری باشد. آیا به محض شنیدن یا خواندن خبر، آن را می پذیرید و یا در پذیرفتن آن درنگ می کنید؟ چه کارهایی برای تشخیص درستی و نادرستی این خبر انجام می دهید؟ آنها را فهرست کنید.

معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی

۲ج مورخان وقتی با گزارش تاریخی روبرو می شوند، آن را اعتبارسنجی می کنند و به اصطلاح به نقد آن می پردازند. نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبارسنجی و بررسی اصالت خبر است، در دو مرحله انجام می شود :

الف) سنجش اعتبار و نقد راوی

۵ج در این مرحله، پژوهشگران و مورخان، موضوعاتی نظیر ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را بررسی می کنند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان خبر، بررسی و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف کنند.

۶ج یکی از کارهای مورخان در نقد روایت کننده، تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است تا معلوم شود، روایت کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی آن، خود، به طور

مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که روایت کننده آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.

۷ج در گذشته، مورخانی مانند مسعودی، برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفتند و مکان رویدادها را از نزدیک بررسی می کردند.

۴) نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می شود به چند گونه صورت می گیرد؟

الف - سنجش اعتبار و نقد روایت کننده (راوی)

ب - سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی

۵) سنجش اعتبار و نقد راوی چرا و چگونه صورت می گیرد؟ (برشی نمونه ۱) جواب کل متن : سنجش اعتبار و نقد راوی

۶) فاصله زمانی و مکانی روایت کننده چه تأثیری در کار مورخ دارد؟

۷) چرا در گذشته برخی از مورخان مانند مسعودی از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می دادند ؟

مشاهده و رؤیت توانستیم ببینیم. چنان که دیار سند و زنگ و ... چین و ... را درنوردیدیم و شرق و غرب را پیمودیم. گاهی به اقصای خراسان و زمانی در قلب ارمنستان و آذربایجان و آران و ... بودیم. روزگاری به عراق و زمانی به شام بودیم که سیر من در آفاق و سرزمین ها چون سیر خورشید در مراحل اشراق بود.»

در جای دیگر می نویسد: «و آن که در وطن خویش بماند و به اطلاعاتی که از سرزمین خود گرفته قناعت کند با کسی که عمر خود را به جهانگردی و سفر گذرانیده و دقایق و نفایس اخبار را از دست اول گرفته، برابر نتواند بود» (مروج الذهب، ج ۱، ص ۲-۴).

۱- با تأمل در متن بگویید به نظر شما مشاهده مستقیم سرزمین ها و دریافت اخبار از سرچشمه های اصلی آن، در تاریخ نگاری چه اهمیتی دارد؟

۲- درباره مضمون بند دوم باهم گفت و گو کنید و دلایل خود را در تأیید یا رد نظر نویسنده متن بیان نمایید.

۱- مطابقت با عقل	۴- سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان
۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد	۵- اعتبار سنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی
۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی	۶- اعتبار سنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی

ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی

۱- مطابقت با عقل

یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با عقل

است. در گذشته نیز بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می بردند. برای مثال، یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار، عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را، دلیلی بر بطلان و نادرستی آن می دانستند.

ج ۱۱

۹) یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی چیست؟

۱۰) کدام یک از مورخان مشهور اسلامی در سنجش اخبار از معیار عقل بهره می گرفتند؟

یعقوبی	مقدسی	ابن مسکویه	بیهقی	ابن اسفندیار
--------	-------	------------	-------	--------------

۱۱) یعقوبی و بیهقی چه خبری را نادرست و بی اعتماد میدانند؟

کتابی نباید خواند و شرط آن است که نویسنده باید ده نفع و راستگوی باشد و نیز «خرد» خواهی دهد که آن خبر درست است ... و کتاب همچنان است که هر چه خوانده آید از اخبار که خرد آن را رد نکند شنونده آن را باور دارد و خردمندان آن را بشنوند و فراستانند ... و آن کسان که سخن راست خواهند تا باور دارند ایشان را از دانایان شمرند و سخت اندک است عدد ایشان، و ایشان نیکو فراستانند و سخن زشت را بیندازند ...» (بیهقی، تاریخ بیهقی، ص ۶۳۷-۶۳۸).

۱- به نظر شما از نظر بیهقی، عقل چه نقشی در تشخیص اصالت و اعتبار یک خبر دارد؟

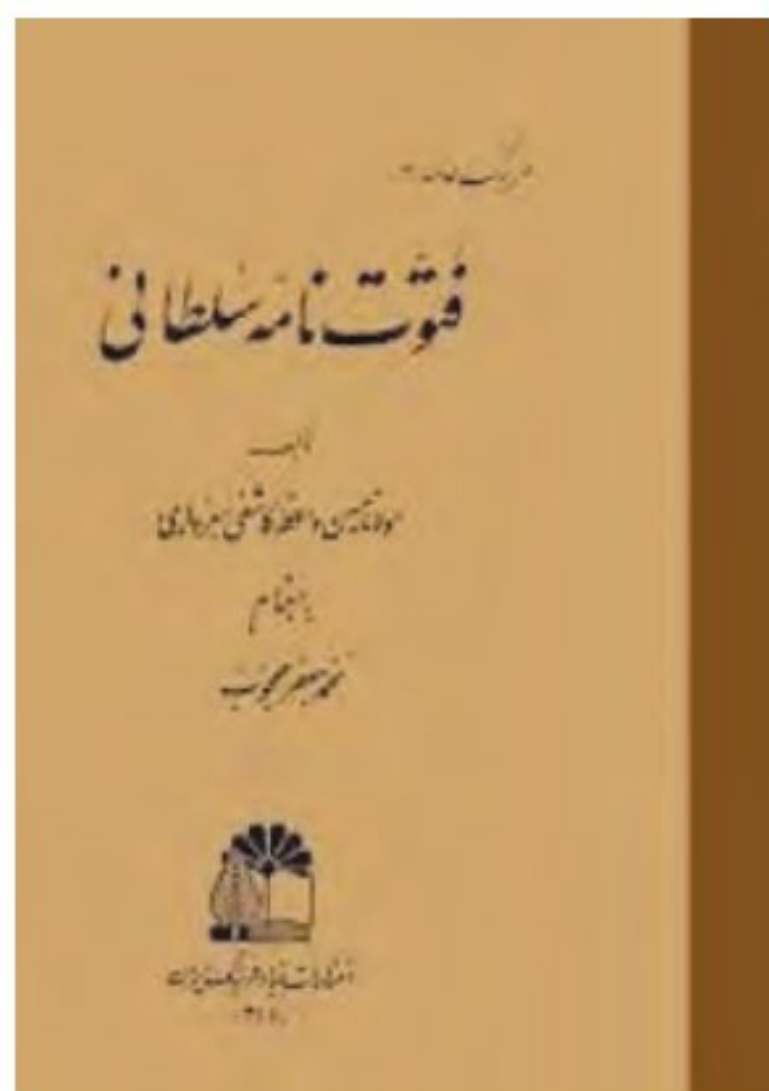
۲- بیهقی درباره نقش خردمندان در تأیید و رد اخبار چه دیدگاهی دارد؟

۱- بپذیرند

۱۲) مهمترین روش سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد چیست؟

۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب های تاریخی و یا نوشته های دیگر مانند نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و امثال آن، روشی سودمند برای تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.

۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی

در سال های اخیر دانش باستان شناسی با بهره گیری از ابزارها و روش های مدرن، پیشرفت زیادی کرده است و نتایج تحقیقات آن علم، معیاری مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی محسوب

ج ۱۳

می شود. نتایج تحقیقات علمی باستان شناسان روی محوطه ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی، به مورخان کمک می کند که اخبار و مندرجات کتاب های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.

بقایای شهر قلعۀ شهمیداد - استان سمنان

۱۴) دو رکن مهم در رویداد تاریخی چیست؟ زمان و مکان

۱۵) چرا زمان و مکان دو رکن مهم در رویداد تاریخی هستند؟

۴- سنجش گزارش ها براساس زمان و مکان

ج ۱۵

زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند. خبر و روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.

۵- اعتبار سنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی

ج ۱۶

امروزه پیشرفت علوم تجربی، به ویژه علوم می مانند شیمی، زیست شناسی، فیزیک و پزشکی و ابداع روش ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می کنند. همخوانی یا ناهمخوانی یافته های این دانش ها با داده های تاریخی روش مفیدی برای تعیین اصالت و اعتبار گزارش های تاریخی است و اعتبار آنها را مورد تردید قرار می دهد.

۱۶) نقش دستاوردهای علوم تجربی در اعتبار سنجی داده های تاریخی را بیان کنید؟

تاریخ نگاری روایی	تاریخ نگاری ترکیبی	تاریخ نگاری تحلیلی
-------------------	--------------------	--------------------

و برخی رشته‌های دیگر، دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می‌دهند. این اطلاعات مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می‌دهند. امروزه بهره‌برداری از دستاوردهای مطالعات بین رشته‌ای در جهان، روبه افزایش است.

۶- اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی پژوهش‌ها و داده‌های سایر علوم، نظیر جامعه‌شناسی، اقتصاد، جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، اسطوره‌شناسی، زبان‌شناسی، خط‌شناسی، نسخه‌شناسی، نشانه‌شناسی، مردم‌شناسی

۱۹) تاریخ نگاری روایی چه نوع تاریخ نگاری است؟

۲۰) ویژگی تاریخ نگاری روایی را بنویسید.

۲۱) تاریخ نگاری روایی در آغاز به چه منظوری مورد استفاده قرار می گرفت؟

۲۲) تاریخ نگاری روایی را توضیح دهید؟ (تشریحی) .. (ج ۱۹، ۲۰، ۲۱)

۲۳) برجسته ترین تاریخ نگار روایی کیست و چه آثاری گردآوری کرده است؟

۲۴) از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور است. محمد جریر طبری

۲۵) مهمترین عیب تاریخ نگاری روایی چه بود ؟

۲۶) چرا برخی از نویسندگان دور بودن تاریخ نگاری روایی را از هرگونه نقد و انتقاد، امتیاز بزرگی می دانند ؟

انواع روش‌های تاریخ‌نگاری

مورخان تاکنون تقسیم‌بندی‌های مختلفی از روش‌های تاریخ‌نگاری ارائه کرده‌اند. در اینجا یکی از این تقسیم‌بندی‌های رایج در گذشته بررسی می‌شود.

۱- تاریخ نگاری روایی

۱۹ج) مورخ در تاریخ‌نگاری روایی، روایت‌های مختلف و متعدد درباره موضوع واحد را با آوردن اسناد، ذکر می‌کند. مهم‌ترین

۲۰ج) ویژگی این نوع تاریخ‌نگاری در این بود که تاریخ‌نگاران، بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها، عیناً آنها را ذکر

۲۱ج) می‌کردند. تاریخ‌نگاری روایی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته می‌شد، ولی

بعد از آن برای ثبت وقایع دوران‌های بعدی نیز استفاده شد. از

۲۲ج) مشهورترین چهره‌های تاریخ‌نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور، محمد بن جریر طبری است. او برای تألیف کتاب خود

اخبار فراوانی را جمع‌آوری کرد و در این راه رنج فراوانی برد. او سعی داشت تعیین درستی یا نادرستی مطالب را به خواننده

۲۷) تاریخ نگاری ترکیبی چه نوع تاریخ نگاری است؟

۲۸) از چه زمانی تاریخ نگاری ترکیبی متداول شد ؟ از اواخر قرن سوم هجری

۲۹) برجسته ترین مورخان تاریخ نگاری ترکیبی را نام ببرید؟

۳۰) نویسنده ی کتاب اخبار الطوال است که از چهره های سبک تاریخ نگاری است. دینوری- ترکیبی

۲۵ج) واگذار کند. شاید یکی از معایب این سبک تاریخ‌نگاری این

باشد که نویسندگان، هیچ نقد و نظری درباره درستی و نادرستی

۲۶ج) خبر ارائه نمی‌دهند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می‌دانند؛

زیرا مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون درباره یک

موضوع روبه‌رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد

کافی، درباره اصل خبر قضاوت می‌کنند.

۲- تاریخ نگاری ترکیبی

۲۷ج) مورخ در این روش به جای ذکر همه روایات درباره یک

موضوع، با مطالعه و مطابقت دادن همه روایت‌ها، یک گزارش

از مجموع آنها تنظیم می‌کند. مورخ در این روش ناچار به

گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر

۲۸ج) از چشم او دور بماند. این نوع تاریخ نویسی از اواخر قرن

۲۹ج) سوم هجری متداول شد. از مشهورترین چهره‌های این سبک

از تاریخ نویسی می‌توان به بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب

کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده کتاب

اخبار الطوال اشاره کرد.

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۳۱ج

تألیف شده است، می توان به کتاب تجارب الامم ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ ق)، تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد.

۳۱ج مورخ در این روش، با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد و نقد آنها، علل، آثار و پیامدهای آن واقعه را تحلیل و تفسیر می کند. از برجسته ترین آثاری که به این شیوه

۳۳) مورخان در دوران اسلامی، گزارش ها و نوشته های خود را به چند روش تنظیم می کردند؟

۳۴) مورخان در دوران اسلامی، گزارش ها و نوشته های خود را به چند روش تنظیم می کردند، نام برده و توضیح دهید؟ جواب سوالات ۳۵ و ۳۶

۳۵) در روش سال شماری، مورخان چگونه حوادث را می نوشتند؟ مثال بزنید؟

۳۶) در تاریخ نگاری موضوعی مورخ بر چه اساس مطالب خود را می نویسد؟

خنگاری

تاریخ نگاری قرار می گیرد. آن موضوع خاص می توانست یک شهر، جنگ ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطبا باشد. یکی از نمونه های تاریخ نگاری براساس روش موضوع محوری، کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر، نوشته علی بن حسین مسعودی است.

مورخان در دوران اسلامی، گزارش ها و نوشته های خود را به دو روش سال شماری و موضوعی تنظیم و ارائه می کردند. در روش سال شماری، حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق، وقایع محرم و عاشورا را گزارش می کند. در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور

۳۳ج

۳۵ج

۳۶ج

فعالیت ۷

بحث و گفت و گو

از نظر شما روش سال شماری و روش موضوع محوری، چه امتیازاتی بر یکدیگر دارند؟ بحث و گفت و گو کنید.

پرسش های نمونه

- ۱) سنجش اعتبار و نقد راوی چرا و چگونه صورت می گیرد؟
- ۲) سه مورد از معیارهای سنجش اعتبار منابع تاریخی را توضیح دهید.
- ۳) روش تاریخ نگاری روایی و ترکیبی را مقایسه کنید.
- ۴) مهم ترین نمایندگان تاریخ نگاری تحلیلی و ترکیبی را نام ببرید.